

ЕРЕТИЦИ В АНГЛИЯ, СЕВЕРОИЗТОЧНА ФРАНЦИЯ И ФЛАНДРИЯ ПРЕЗ 50-те И 60-те ГОДИНИ НА XII ВЕК

Стоян Богданов

На моя учител, доц. Борислав Примов, посвещавам с признателност и дълбок поклон!

За разлика от повечето континентални страни, Англия дълго време остава незасегната от ереси. Но в началото на 60-те год. и в тази “добре управлявана държава” се появили еретици, които обезпокоили църковните и светските власти и принудили Хенри II Плантагенет да свика събор в Оксфорд, за да ги съди.

Основният извор е кратък откъс от историята на английския хронист Уилям от Нюбург¹. Същият случай е предаден много по-фрагментарно в още няколко хроники², които малко допринасят за неговото изясняване. Част от тях са писани значително по-късно.

Сериозни проблеми създава датировката на извора, а оттам и точното разполагане на инцидента с оксфордските еретици в интервала 1161 – 1186 г. Опит да реши проблема прави американецът Дж. Ръсел³. При анализа на наличния извор материал могат да се използват поне четири опорни точки, някои от които взаимно се отричат. Уилям от Хюбург, който е най-обстоятелствен, поставя събитието между април 1161 г. и пролетта на следващата 1162 г.⁴ Другият основен източник, Ралф Дицето, сочи 1166 г.⁵

Следващото сигурно сведение на Уилям от Нюбург гласи, че еретиците били арестувани и доведени на събора в Оксфорд, където църковните прелати ги обявили за виновни, а кралят произнесъл тежката си присъда⁶. Във връзка с това С. Хефел⁷ отбелязва, че събор в Оксфорд е имало през 1160 г., но той е значително по-рано от сведението на Уилям от Нюбург.

Важен опорен пункт в полза на датата 1166 г. е съборът на епископите в Кларендън, където са разширени издадените през 1164 г. Кларендонски постановления (асизи)⁸. В статия 21 от тях се казва, че Хенри II забранява “никой от кралството Англия да не приема на своя земя или под своята

юрисдикция, или в своята къща никого от еретиците, които бяха отгъчени и дамгосани на събора в Оксфорд⁹. Следователно съборът в Оксфорд е предшествал събора в Кларендън и е бил проведен наскоро. Изхождайки от тези аргументи, се присъединявам към становището на Дж. Ръсел, че най-вероятно събитията са се разиграли през 1165 – 1166 г.¹⁰

Вторият съществен въпрос, който логически произтича от съдържанието на извора, е свързан с произхода, името и социалната принадлежност на заловените в Англия еретици. Уилям от Нюбург отбелязва, че те били “германци по рождение и говор”¹¹. Изследователите спорят дали са фламандци или немци от Рейнската област. Според нас най-вероятно е това да са немскоезични преселници от близките до Кьолн райони на белгийската провинция Брабант, в която през Средновековието също процъфтява тъкачеството.

Въпросът е важен дотолкова, доколкото свидетелства за териториалното разпространение на ереста към 30-те год. на XII в. Всъщност и двата региона – Фландрия и Рейнската област – през XII в. са в тесни икономически връзки с Англия¹². По това време англичаните започват редовен износ на основната национална суровина, прочутата английска вълна, от която се изготвят прекрасни сукна в занаятчийските работилници на фландрските градове. Оживена търговия има и с Рейнската област, при което немските търговци от Кьолн вече разполагат със собствена търговска къща в Лондон. За икономическите контакти свидетелства и професията на заловените еретици. Според Аналите на Тюкесбъри те са тъкачи¹³, а Уилям от Нюбург отбелязва, че тези грешници били “от сектата, обикновено известна с името публикани”¹⁴.

Комбинираното използване на двата термина – “тъкачи” и “публикани” – дава възможност да се направи връзка с определени територии от континента, в които е разпространена тази ерес. За да установим нейните мащаби, можем да изходим от решенията на църковния събор в Реймс през 1157 г., на който се осъжда “най-грешната секта на манихеите, която се крие сред бедните хора и под маската на религията работи, за да се подкопае вярата на обикновените, разпространявана от нещастните тъкачи, които се движат от място на място и често сменят своите имена, придружавани от жени, потънали в грях”¹⁵. Тази констатация чудесно се допълва от разменената кореспонденция между папа Александър III, архиепископа на Реймс – Хенри, и френския крал Людовик VII¹⁶.

Особено засегната от ереста на манихеите (“публикани”) се оказва Фландрия. Както видяхме, съборът в Реймс през 1157 г. осъжда и анатемосва

еретиците тъкачи в най-общ план. Новият архиепископ на града – Хенри, брат на френския крал Людовик VII, продължава решителните действия на своя предшественик, като посещава Фландрия през есента на 1162 г.

За неговите наблюдения научаваме от писмото на краля до папа Александър III: “Моят брат Хенри, архиепископ на Реймс, наскоро посети Фландрия, където откри някои грешни хора, последователи на особено порочна ерес, защото бяха изпаднали в грешките на манихеите. Те се зоват публикани на престоноародно наречие... Ако по някаква случайност те преуспеят, ще направят голяма злина на вярата, особено в областите, където техните злодеяния са се разпространили и където са хванали дълбоки корени”¹⁷.

От приведения откъс става ясно, че ереста отдавна битува във Фландрия, че тя има благоприятна среда и здрави връзки с населението от областта. Писмото на Людовик VII не е датирано точно, но със сигурност е писано през ноември или декември 1162 г.

Междувременно архиепископ Хенри от Реймс е влязъл във връзка с папата и му е изпратил няколко еретици за съвет и присъда. На тази молба Александър III отговаря с писмо до Хенри, което носи точната дата 23 декември 1162 г. В този смисъл обръщението на краля към папата може да се разглежда като израз на загриженост за състоянието на църквата и големите опасности, които крие по-нататъшното разпространение на ереста, от една страна, и като своеобразно “ходатайство” пред католическия първосвещеник за по-бърза реакция на сложната обстановка¹⁸, от друга.

В отговора си до краля папа Александър III изтъква много интересен факт. Въпросните еретици не желаели да се върнат в Реймс при архиепископ Хенри и настоявали папата да реши тяхната съдба. Когато той все пак успял да ги убеди да заминат, снабдени с надлежни писма, двама мъже и една жена от Арас (Североизточна Франция) се върнали обратно и твърдо заявили, че остават при папата в Тур. Тогава Александър III се принудил да изпрати второ писмо до Хенри, в което го уведомява, че въпросните еретици от Арас постоянно го следвали и настоявали за разглеждане на техния случай. Изглежда задържаните ще да са били доста състоятелни граждани, защото в края на писмото папата загрижено отбелязва, че ще бъде неуместно тези хора “да понесат някаква загуба или опасност за тяхната личност и собственост”¹⁹. Подобно становище намира подкрепа и в писмото на краля, откъдето узнаваме, че заловените във Фландрия еретици предложили на архиепископ Хенри 600 сребърни марки, ако ги освободи, но той не се поддал на изкушението²⁰. Това сведение предполага извода, че ереста се

разпространява не само сред бедното занаятчийско население, и особено сред пътуващите тъкачи, но и в по-заможните слоеве на бюргерството.

Изложените данни от изворите и тяхното внимателно изследване показват, че към 1157 – 1163 г. е налице общо настъпление на църковните и светските власти срещу еретиците във Фландрия и Североизточна Франция. Този процес съвпада и с амбициите на кралската власт във Франция да сложи ръка върху богатата област. Засега обаче това не ѝ се удава. През същата 1163 г. има преследвания срещу еретиците в рейнската област – градовете Кьолн, Бон и Майнц, които предстои да разгледаме по-нататък. Една част от учените приемат, че оксфордските еретици са били бежанци от Рейнланд и най-вече от областта на Кьолн. Внимателното вникване в сведенията на Екберт от Шьонау ни напомня, че изгорените в този град еретици през 1163 г. били “пифли”²¹ от Фландрия, т.е. в известен смисъл те също били бежанци, които се укривали в една плевня в околностите на големия архиепископски център.

Това ни кара да си зададем въпроса в друг порядък – възможно ли е и оксфордските, и кьолнските еретици да са бягачи хора от преследванията във фландърските градове? Внимателното съпоставяне на фактите в хронологически и терминологичен план допуска положителен отговор на такова питане.

Бидейки последователен апологет на силната кралска власт, Уилям от Нюбург прави интересен преамбюл към главното събитие на своето изложение. В него той разкрива мащабна картина на разпространението на ереста в континенталните страни на Западна Европа. Нейната отрова е проникнала в “обширни земи на Франция, Испания, Италия и Германия”, а нейните привърженици са се “умножили безброй”²². Хронистът търси вината за това масово разпространение в снизходителното отношение на църковните прелати и провинциалните князе към еретиците. Благодарение на него “грешните лисици излизат от своите дупки и под маската на набожното благочестие прелъстяват обикновения народ: страшно и упорито опустошават лозето на Божието войнство”²³. Когато властите предприемат срещу тях строги действия, еретиците се изпокриват в своите “бърлози”, но не престават тайно да пакостят на църквата и да разпространяват “отровата” на своето учение. И което е особено важно, веднъж поели от тази отрова, хората престават да се подчиняват на църковната дисциплина, а когато бъдат заловени и изобличени в грешките на новата си вяра, те рядко се връщат в лоното на католицизма.

Макар че звучат твърде пресилено, констатациите на Уилям от Нюбург в основата си са верни. Той е близък човек на кралското обкръжение и е добре осведомен за положението на континента, особено във Франция, където Хенри II Плантагенет отдавна държи под своята власт обширни територии от тази страна. Впрочем във Франция се намира като изгнаник и кентърбърийският архиепископ Томас Бекет, с когото се съветва по въпроса за еретиците във Везеле абат Гийом през 1167 г.²⁴ Изворовият материал от 50-те и 60-те години на XII в. наистина потвърждава наличието на много еретически групи в посочените от хрониста страни.

На този фон Англия е представена като единствения оазис на спокойствието, незаразена от “страшната чума”, която е обхванала преди всичко френските земи. С подчергано самочувствие Уилям от Нюбург отбелязва, че от времето на британите и унищожаването на пелагианството с помощта на Германус²⁵, през целия англосаксонски период, та чак до Хенри II Плантагенет Англия била предпазена от еретическа зараза, не са били откривани собствено английски еретици, нито пък такива, дошли от други земи. Човек остава с впечатление, че Англия е имала някаква “имунизация” против опасността на века. Впрочем хронистът е прав в едно – при Хенри II Плантагенет бил организиран такъв отпор на ереста, че в бъдеще тя се “страхувала” да проникне на този остров.

От казаното се налага изводът, че силната централна власт, с каквато Англия наистина разполагала по онова време и жестоките преследвания от нейна страна са неблагоприятно условие за разпространението на средновековните ереси. Те процъфтяват там, където доминира феодалният сепаратизъм.

Описаните от Уилям еретици били тридесетина мъже и жени, които дошли в Англия като мирни хора, водени от някой си Герард, когото смятали за свой наставник²⁶. Единствено той имал повърхностни познания върху Светото писание, докато останалите били напълно “неграмотни, груби и недоцялани”, както с презрение ги нарича хронистът. Ако прибавим към тази характеристика и бележката от Аналите на Тюкесбъри, че те били “тъкачи”, остава напълно ясно, че имаме работа със същите странстващи тъкачи, от които се оплакват на събора в Реймс през 1157 г. и в кореспонденцията на Людовик VII, Александър III и архиепископ Хенри.

След като живели известно време в Англия, те успели да приобщят към групата си само една бедна стара жена и, бидейки чужденци, скоро привлекли вниманието на съседите си, били арестувани и затворени. За

съжаление хронистът не локализира тяхното местоживеене и арест, а и всеки опит да се реши този въпрос остава безрезултатен поради липсата на точни сведения.

Все пак известни податки се съдържат в разменените писма между Роджър, епископ на Уорчестър и Джилбърт Фолиът, епископ на Лондон. Роджър пише на своя колега, че е открил “tisserands” (тъкачи) в своя диоцез²⁷. Най-напред обръща внимание на това писмо немският изследовател Херман Телое²⁸, а от съвременните – Ж. Дюверноа²⁹. Въпросното писмо по необходимост трябва да се разглежда заедно с отговора, който бил изпратен от лондонския епископ Фолиът.

В тези епистолярни извори има три опорни точки, на които ще обърнем внимание. Първо, думата тъкачи (tisserands) в случая е употребена като нарицателно, като синоним на еретици. Подобна практика съществува и във Франция. Второ, в отговора си Дж. Фолиът съветва Роджър да държи тъкачите затворени, докато “свика един събор в някое известно място”. През това време епископът на Уорчестър трябвало да опита различни средства, за да ги върне към католическата вяра. Ж. Дюверноа смята, че желаният от Фолиът събор е именно този в Оксфорд³⁰. Трето, най-сигурното сведение, което имплицитно насочва към 1165 – 1166 г., се съдържа в бележката за Роджър, който бил епископ на Уорчестър от 1164 до 1179 г.³¹

Проучвайки двете писма, ни хрумна да направим географско-историческа справка за диоцеза Уорчестър. Оказа се, че той обхващал земи от централна Англия на територията на бившето кралство Мерсия, в близост до Оксфорд. Ето защо според нас мястото на събора, където еретиците трябвало да бъдат разпитани и осъдени, не било избрано случайно. Това не дава основание доста убедително да поддържаме тезата, че епископ Роджър и епископ Фолиът говорят за същите еретици, за които пише и Уилям от Нюбург³².

При анализа на основния източник прави силно впечатление поведението на краля Хенри II Плантагенет. Той не желае да освободи еретиците, нито да ги накаже, преди да бъдат разпитани подробно, и сам нарежда да бъде свикан епископски синод в Оксфорд. Подобно внимание и загриженост от негова страна могат да бъдат обяснени със сложните взаимоотношения между краля и английската църква. Тъкмо тогава Хенри II замисля последния натиск над епископите, които трябва да подпишат разширения вариант на т.нар. Кларендонски постановления, които целели ограничаване на правата и свободите на английската църква. Така че съборът в Оксфорд наред с

всичко друго е бил и една демонстрация на внимание и уважение от страна на католическия крал към тази институция, преди да ѝ бъде нанесен главният удар.

Когато еретиците били изправени пред епископите на събора, се оказало, че те не знаят езика и тяхната защита била поета изцяло от Герард. Отначало той отговарял правилно на поставените въпроси, свързани с вярата, с природата на Бога, но когато се стигнало до църковните тайнства, проличало еретическото отношение към сакраменталната система на католическата църква. Оказало се, че еретиците презират светото кръщение, причастието, брака и даровете³³. За съжаление Уилям от Нюбург е най-лаконичен в тази част от своето изложение и не дава нищо повече за вярванията на еретиците.

След като получили онова, към което се стремели, епископите положили сериозни усилия да опровергаят еретическото учение с текстове от Светото писание, но еретиците заявили твърдо, че те вярват единствено на онова, на което били учени и не желаели повече да спорят за своята вяра. Тогава епископският съд сменил тактиката и минал към открити заплахи, че еретиците ще бъдат тежко наказани, ако не се покаят и върнат към “тялото на църквата”. На тези заплахи те отвърнали със смях, че не могат да бъдат принудени насила да се откажат, добавяйки известния текст от Матей (5: 10): “Благословени са онези, които страдат от преследване в името на справедливостта, защото тяхно е царството Божие”.

При тази неотстъпчивост на църковните прелати не им оставало нищо друго, освен да вземат предпазни мерки, за да не се разпространи еретическата зараза по-нашироко. Подсъдимите били обявени за еретици и предадени на краля, за да реши тяхната съдба. Хенри II Плантагенет наредил да бъдат бити с тояги, а след това дамгосани с нажежено желязо по челото. Водачът им Герард бил дамгосан два пъти – по челото и брадата. Никой не се огънал пред жестоките наказания. Единствено англичанката се уплашила, изповядала своя грях и получила опрощение.

Съблечени до кръста и бити с “кънтящи удари”, еретиците били изгонени при строга забрана на краля никой да не им дава храна, дрехи и подслон. Герард запазил докрай високия си дух и водел своите страдалци, пеейки: “Блажени сте вие, когато хората ви похулят”³⁴(Матей 5: 11). По-нататъшната съдба на еретиците не е известна, но като се имат предвид зимните условия, сигурно са загинали от студ и глад. В този смисъл гл. 21 от Кларендонските постановления има повече превантивен характер, отколкото пряко въздействие върху тези еретици.

Уилям от Нюбург завършва своя разказ с мисълта, че проявената жестокост не само прочистила кралството Англия от еретическата “чума”, но го предпазила завинаги от ново проникване³⁵. Справедливостта изисква да отбележим, че хронистът до голяма степен излязъл прав. До появата на Джон Уиклиф и неговите последователи – лолардите, през втората половина на XV в. Англия била обезпокоявана инцидентно само още два пъти от катарската ерес.

Въпреки ограничената информация за вярванията на оксфордските еретици, в съвременните изследвания се приема, че те били катари, близки до катарските групи, които постепенно се утвърждават във Фландрия, Северна Франция и по долината на р. Рейн.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Wilielmi Parvi** canonici di Novoburgo, historia Rerum Anglicarum LXIII. Ed. by Richard Howlet. – In: *Chronicles of the Reigns of Stephen, Henri II and Richard I.* Rolls Series, LXXXII. London, 1884–1889, vol. I, p. 131–134. Издание на съвременен английски език е **Moore, R.** *The Birth of Popular Heresy.* London, 1975, pp. 82–84.

² **Ralph of Diceto**, *Imagines historiarum.* – Rolls Series XXXVI, Pt. I. London, 1864, p. 49; **Walter Map** *Denugis Curialum.* Ed. M. R. James. Oxford, 1914.

³ **Russell, J. B.** *Dissent and Reform in the Early Middle Ages.* Berkeley and Los Angeles, 1965, p. 310, n. 80.

⁴ **Wilielmi Parvi**, *Op. cit.*, p. 131, 134.

⁵ **Ralph of Diceto** *Imagines historiarum.* – Rolls Series, LXXXVII. London, 1876, p. 318.

⁶ **Willielmi Parvi**, *Op. cit.*, p. 134.

⁷ **Hefele-Leclercq.** *Histoires des Consiles.* Paris, 1907–1921, vol. V, p. 949 et ss.

⁸ В хода на своята реформаторска дейност Хенри II Плантагенет (1154 – 1189 г.) прави опит да ограничи съдебните права на английската църква, но среща ожесточената съпротива на Томас Бекет, който отказва да подпише съставените през 1164 г. Кларендонски постановления. Те включват 16 глави, в които са изложени основните принципи на замислената реформа. След бягството на Бекет във френските владения на краля последният налага тези постановления, но вече допълнени през 1166 г. В този разширен вариант глава 21 се отнася за осъдените в Оксфорд еретици.

⁹ *Selected Charters.* William Stubbs. Oxford, 1913, p. 173.

¹⁰ **Russell, J. B.** *Op. cit.*, p. 310; **Willielmi Parvi**, *Op. cit.*, p. 131.

¹¹ **Willielmi Parvi**, *Op. cit.*, p. 132.

¹² **Ennen, L.** Quellen zur Geschichte der Stadt Köln. Köln, 1860 – 1879, Vol. I, S. 544, 605. Хенри II Плантагенет и Ричард Лъвското сърце даряват гражданите на Кьолн с привилегии в търговията. – Вж. **Russell, J.** Op. cit., p. 310, n. 81.

¹³ *Annales of Tewkesbury.* – Rolls Series XXXVI, pt. I. London, 1864, p. 49.

¹⁴ **Willielmi Parvi**, Op. cit., p. 131.

¹⁵ **Mansi**, XXI, col. 843.

¹⁶ Преписката между тримата се води през есента и зимата на 1162–1163 г. По това време папа Александър III е в конфликт с германския император Фридрих I Барбароса, който поставя на римския престол свое протеже – папа Виктор V (1159–1164 г.), който по-късно е обявен за антипапа от църквата. Александър III се намира в положението на изгнаник във Франция. Неговите писма са писани в Тур и в Дьол.

¹⁷ **Bouquet.** Recueil des historiens de Gaule et de la France. 24 vols. Paris, 1739–1904, t. XV, p. 790.

¹⁸ В писмата на папа Александър III до архиепископ Хенри и Людовик (Луи) VII се долавя известна колебливост и нерешителност. Преди да отговори на Хенри, той държи да узнае окончателното решение на краля. Тази сервилност пред Людовик VII се обяснява с несигурното положение на папата, резултат от изострените му отношения с Фридрих I Барбароса. Бидейки изгнаник Александър III се стреми да предположи към себе си Людовик VII и да спечели неговото благоволение и помощ в борбата с германския император.

¹⁹ **Bouquet.** Op. cit., p. 799.

²⁰ *Ibid.*, p. 799.

²¹ **Manselli, R.** Il monaco Enrico e sua eresia, p. 44.

²² **Willielmi Parvi**, Op. cit., p. 131.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*, p. 58.

²⁵ *Ibid.*, p. 60. Създател на това учение е галският монах Пелагий, който отричал наследствената сила на първородния грях, кръщаването на малки деца и основните функции на църквата за спасението на човека. Пелагианството било осъдено като ерес на събора в Ефес през 431 г. В началото на V в. то се разпространило в редица страни от Средиземноморието. В Британия то било пренесено от Германус от Оксер, който на два пъти посетил Острова. За повече информация вж. **Wakefield.** Heresies of the High Middle Ages, p. 723, no.7, 8.

²⁶ **Willielmi Parvi**, Op. cit., p. 131–132.

²⁷ **Migne PL**, t. 190, col. 935.

²⁸ **Theloe, H.** Die Ketzer folgungen im 11 Jahrhundert. Berlin-Leipzig, 1913, S.

120.

²⁹ **Duvernoy, J.** Le Catharisme: L'histoire, p. 149.

³⁰ *Ibid.*, p. 149.

³¹ Диоцезът Уорчестър бил създаден към 680 г. за племето хвице, когато бил разделен диоцезът Мерсия. Тези земи се намират в Средна Англия, на северозапад от Лондон. За повече подробности вж. *The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church*. Oxford, 1986, p. 559.

³² **Willielmi Parvi**, *Op. cit.*, pp. 131–132.

³³ *Ibid.*, pp. 132–133.

³⁴ **Moore, R.** *The Origins of European Dissent*, pp. pp. 180–182.

³⁵ **Sancti Bernardi...** *Epistolae*, col. 312.

HERETICS IN ENGLAND, NORTH-EASTERN FRANCE AND FLANDERS IN THE 50s AND 60s OF 12th CENTURY

SUMMARY

This article deals with the fate of a group of heretics that settled in England during the reign of Henry II Plantagenet. They were sentenced at a synod in Oxford in the middle of the 60s of 12th c. The author finds the proper place of the trial against them exalting some of the contemporary hypotheses about the heretical movements by new reasons and arguments. He defends the idea that those heretics were a part of the developing catharism in the triangle marked by Rhineland, Cologne and Flanders. Being an island country ruled by strong kings, for quite a long time England remained “immune” against the “pestilence” of the century. The heresy thrived only where feudal separatism dominated and led to the famous Albigenian Wars in the beginning of 13th c.